

A másik hasonló kiadvány címe: „Prag, 21. August . . . Revolution, Intervention, Invasion”. Az előzőhöz hasonló, 10 000 példányban ugyancsak 1968-ban a müncheni „Die Fuenf” Verlag által kiadott könyv az események időrendbe szedett leírásán kívül ugyancsak sok újság- és rádióhírt tartalmaz, egy részüket facsimile formában.

A sort még hosszan lehetne tovább folytatni, felsorolva akár az említett két nemzetközi eseményre, akár más hasonlóakra vonatkozó reagálásokat. Ezt a néhány munkát csak példaként említettem, elemzésük és értékelésük feladat valamennyiünk számára, akik a tegnap és ma történeti kérdéseivel, a kortörténettel foglalkozunk.

Glatz Ferenc:

A kortörténetírás kérdése a magyar polgári történetírásban

Engedjék meg, hogy a kortörténetírás problematikájához a történetíró, a közvetlen múlt krónikása társadalmi helyzetének oldaláról közelítsek, s megpróbáljak néhány adalékot felsorakoztatni a magyar polgári történetírás múltjából erre a kérdéskörre vonatkozóan.

A történetíró, mint erre a referátum közvetve utalt is, bármely történelmi időszak történetét kutatja, ítéleteinek kialakításakor sohasem tud megszabadulni annak a társadalmi környezetnek hatásaitól, melyben él, tevékenykedik, aktív részese annak. Éppen a historiográfiai kutatások bizonyíthatják szinte minden esetben ez általános megállapítás axiómaszerű igazságát. De épp a historiográfiai vizsgálatok mutathatnak rá arra is, hogy a társadalmi hatások nem egyforma erősséggel érvényesülnek a különböző történetírói munkásságokban. Ebben kétségtelenül az elsődleges szerepet a történetíró egyéni alkata játssza, az, hogy a történész milyen érzékenységgel reagál a világban körötte végbemenő változásokra. Ugyanakkor, ha a társadalmi környezet befolyásoló hatását tekintjük, kétségtelenül különbséget kell tennünk oly irányban is, hogy mennyire érződnek e társadalmi hatások szükségszerűen a különböző témákkal, különböző korokkal foglalkozó történész munkásságán. A hatás erőssége, a történetíró és a körötte zajló jelenkori társadalmi-politikai események viszonyának közvetlensége mennyiben különbözik, ha pl. ókori témával, vagy — hogy kitűzött témánknál maradjunk — egy hozzá időben egészen közel eső történés-sorozattal foglalkozik. Ha igaz az, hogy a történetíró bármely témával, bármely korral foglalkozik, lényegében kora társadalmi-politikai nézeteivel kapcsolatosan is állást foglal — úgy a jelenkor kutatójára fokozottan áll ez . . .

Azt hiszem, a referátum elég világosan kifejtette a modern történetfelfogás álláspontját a kortörténetről, melynek értelmében kortörténeten a legújabb koron belül még nem lezárult, a jelenben is végbemenő történelmi folyamatok összességét érti. Vagyis a jelen politikájának közvetlen előzményét, a tegnapnak kutatását. S ez már felveti a következő problémakört: mennyire hátráltatja a történetírókat az a körülmény, hogy olyan korszak históriájának megírására vállalkozott, melynek tevékeny részese még maga is, melynek tár-

sadalmi, politikai normáihoz tartania kell magát? Állást kell foglalnia, pedig a kutatótt folyamatnak még nem látja a végét, el kell tekintenie — épp a rá is kötelező társadalmi-politikai normák miatt — bizonyos kérdések elemző, vagy talán csak hipotetikusán helyes értékelésétől.

Mindezek a kérdések felmerültek a magyar polgári történetírás során is a történetírók előtt. S előrebozsáthatjuk, hogy az ezekre a kérdésekre történő válaszadásokban sűrűsödött össze a polgári történetírás egyes irányzatainak állásfoglalása a jelenkor kutatásáról. A „jelenhez való közvetlen közelség”, a „történeti távlat hiánya” — ezekkel az érvekkel utasították vissza legtöbbször még a legkiválóbb történetírók is azokat, akik esetleg számonkérték a közvetlen múlt kutatását.

Szabadjon néhány példát idéznem minderre hazai historiográfiánkból.

Az 1885. évi országos történetéskongresszuson, amely először igyekezett összegezni a magyar történetírás eredményeit, s mintegy programot is szabni a további fejlődéshez, Pulszky Ferenc elnöki beszámolójában jelentkezik először a kortörténetírás sürgetése. Pulszky az apró-cseprő adalékok feltárásában elvesző hazai történetírás elé példaként a nyugati liberális államokbéli történetírást állítja, mely történetírás vállalkozik a nagy korszakok kutatására, sőt az emberiség történetének megírására is. E külföldi államokban túl vannak már azon a „régí felfogáson”, mondja, hogy a hozzánk legközelebbi időszakok forrásait ne adják ki, nem tartózkodnak attól, hogy „a legközelebbi múltnak, sőt a jelennek történelmét is bátran megírják s a magok szempontjából az élő vezérférfiak eljárását s az események láncolatát előadják és megbírálják”. Ugyanakkor itthon azon vitatkoznak, hogy egyáltalán foglalkozzanak-e az 1711 utáni évekkel, s hogy meddig terjedjen a kutatás határa.¹ Pulszky párhuzamai azt is érzékeltetik, hogy mennyire a hazai, sok feudális vonással terhes nemesi történetírás korlátoltságával helyezkedik szembe itt a jelenkortörténet művelésének igénye, s igaza volt Szekefű Gyulának, amikor a maga — igaz polgári konzervatív — álláspontjáról bírálta a csak a feudális korok történetét kutató dualizmuskori történetírást, — mondván, hogy csak azokkal a korokkal foglalkoztak, melyekben „a régi rendi osztály” privilégiumait még nem veszítette el.² S hogy itt 1885-ben polgári oldalról jelentkező igényről van szó a jelenkor kutatás kérdésében, mutatja az is, hogy a hozzászólók közül a magyar történetírást a polgári tudományosság szellemében bíráló Thallóczy Lajos száll síkra a hozzánk közel eső évek kutatása mellett. Mint mondja, „ha áll is egyfelől az a nézet, hogy a közelmúlt eseményeit, szemben a még élő factorokkal pártatlanul megírni nem lehet”, azt sem lehet tagadni, hogy ezzel a mulasztással „elveszítjük a történetírás savát”. Az angol polgári történetírás példájára hivatkozva állapítja meg, hogy „a kortörténetírás... teljes jogosultsággal bír”, s bátran mondja azoknak, akik a pártállás veszélyével érvelnek: „van-e pártatlan történetírás?”³

A dualizmus korának történetírásában azonban, s nem túlzás, ebben a hazai történettudomány egyik feudális vonását keresni — lényeges kezdeményezések nem történtek arra, hogy a szaktudományos történetírás vállalkozék a jelenkor kutatására. Nem azért, mintha — Thallóczy szavai szerint —

¹ Századok, 1885. Az 1885. évi történeti kongresszus irományai 24. l.

² *Asztalos Miklós—Pethő Sándor: A magyar nemzet története.* Bpest. 1933. *Szekefű Gyula:* Bevezetés.

³ Századok, 1885. I. h. 50. l.

pártatlan mivoltát, kora társadalmi-politikai kérdéseitől való távolállását akarta volna megőrizni, hiszen éppen a XIX. század utolsó évtizedeitől kap a történeti gondolkodás a magyar szellemi életben igen közvetlen politikai funkciót. . .

Sajátos állásfoglalásokkal találkozhatunk a kortörténetre vonatkozóan az ellenforradalmi korszak történetíróinál. Már az első világháború idején Európa-szerte mind nagyobb érdeklődés jelentkezik a jelenkor-kutatás iránt. Ezt jelzi, hogy Franciaországban, Németországban, az USA-ban, majd később Olaszországban, Belgiumban létrehozzák a nagy, ún. Háborús Gyűjteményeket, melyekben a kort dokumentáló különböző típusú források kapnak helyet.⁴ Majd a világháború utáni első történetész világtkongresszuson, 1923-ban Brüsszelben, külön szekcióban foglalkoznak a világháború s az azt követő időszak forrásainak kutatási gondjaival, a levéltári megőrzés kérdéseivel.⁵ Alig ért véget a háború, már megjelentek a háború keletkezését bemutató dokumentumkötetek, kisebb-nagyobb feldolgozások, melyeknek célja — mint egyik korabeli magyar történész írja —: bebizonyítani, hogy a békekötések szabta feltételek igazságosak, vagy igazságtalanok; a háború kirobantásában a másik felet illeti a felelősség.⁶

A világháborúból vesztesként kikerülő Magyarországon is igen határozottan jelentkeznek az igény annak megválaszolására, hogy mi vezetett a bukáshoz, majd a forradalmakhoz. A közvetlen múlt, a „tegnap” történetek feltárásának kérdésében a hazai történeti szaktudományon belül kitapinthatóan két kialakult álláspontot találhatunk. Az egyik a jelentkező szellemtörténeté, mindenek előtt Szekfű Gyuláé. Ismeretes, hogy Szekfű Három nemzedék című munkájában a legközelebbi múltig kíséri nyomon az újkori magyar fejlődést, s mint a Szekfű történetfelfogását tárgyaló irodalom megállapította, a szellemtörténeti felfogás már e munkájában kiteljesedik. A szellemtörténet, mely a német idealista dialektikából megőrizte a jelen és múlt egybekapcsolódását, egymásbaépülését — lesz Szekfű történetírásának egyik alapelve. Ezen az alapon vállalkozik nagyhatású munkáiban a legközvetlenebb múlt megírására is. (Gondoljunk a Három nemzedék-re, Ami utána következik-re, Forradalom után-ra.) A nagytehetségű polgári történész jelenkorral foglalkozó írásai igen sok fontos szempontot, találó megfigyelést tartalmaznak az író korára vonatkozóan, s akár külön tanulmány tárgya lehetne annak felmérése, hogy például az ellenforradalmi korszak első évtizedeinek leírásából az Ami utána következik-ben mennyit hasznosíthat a szemléleti korlátok figyelembevételével az ellenforradalmi korrall foglalkozó mai történetkutató is.

Szekfű azonban nem állítja a jelenkori történelmi folyamatok tudományos feltárásának szükségességét. A jelenkori kérdésekkel foglalkozni, mondja elvi fejtegetéseiben, hasznos szolgálatokat tehet a történetírónak, mert a minden történészben meglevő érdeklődést az aktuális politika iránt kielégíti, s ezzel megőrzi a történetírót attól, hogy politikát vigyen szaktudományos kutatásaiba. Vagyis, mint mondja, az aktuális kérdésekkel való foglalkozás a „szélep szerepét tölti be” a történetírónál. Azaz Szekfű Gyula is, az előbb említett nagy, a jelenkorral foglalkozó munkák szerzője, szükségét érezte.

⁴ Levéltári Közlemények, 1924. 116--119. l.

⁵ Vö.: Comptes rendus du Ve Congrès International des Sciences Historiques; Bruxelles, 1923. Section XII, XIII; különös tekintettel 449, 457—460, l.

⁶ Századok, 1920. 386. l.

hogyan az azokkal foglalkozó történetírást elválassa a szaktudományos történetírástól...⁷

Érdekesen viszonyul a kortörténetíráshoz az ellenforradalmi korszak történetírásának azon irányzata, amely többet örökít át magába a dualizmus-kori tényfeltáró történetírás hagyományából, s mely a 20-as évek elején határozottan elkülönül az új irányzattól, a szellemtörténettől. Elsősorban Domanovszky Sándorra és az általa szerkesztett Századokra gondolunk. A központi történézfolyóirat munkatársait láthatóan élénken foglalkoztatják az aktuális, a napi eseményekhez közel álló kérdéseket tárgyaló történeti munkák. Az 1919–1920. évi évfolyamokban ismertetett könyvek több mint felét ez az irodalom teszi ki, köztük több a Tanácsköztársaság történetét tárgyalja, s szerepét a jelen, az 1920-as helyzet kialakításában — természetesen ellenforradalmi szempontból. Ez az irányzat a kortörténetről szólva általában fenntartásait hangsúlyozza azzal szemben. A Századok nem is közöl nagyobb ilyen természetű tanulmányt. Elismeri a kortörténet művelésének jogosságát, mert, mint írja, a közvélemény mindig nagyobb és nagyobb érdeklődéssel fordul a jelen és a közelmúlt története felé, de mindig inkább a „nehézségekről” olvashatunk ezen írásokban. S azt is hozzá kell tennünk, hogy több olyan problémát felvetnek már, melyek a jelenkor-kutatásban mindig léteznek. Az anyaggyűjtés szerfölött korlátozott, mondják például, mert hiányoznak az elsősorú források, s a történetíró így nem tud a megfelelő bizonyító eljárással élni. A sajtó, memoárok, a szóbeszéd — egyoldalúságra vezeti a történetírót. Itt is szó esik a történeti távlat hiányáról, arról, hogy a történetíró nem ismeri az eseménysorok „végső tendenciáját”, lebecsülhet, vagy felbecsülhet egyesekeket stb.⁸

Ha már az ellenforradalmi korszakban a kortörténethez viszonyulásról beszélünk, nem tehetjük meg ezt anélkül, hogy ne szólnánk azokról a korabeli kezdeményezésekről, amelyek az emigráció baloldali, haladó szellemi életéből indultak ki. Ezek természetesen nem szaktörténészekről származnak, s így eleve fel sem merül a kortörténetíráshoz való műfaji vagy elvi hozzáállás kérdése. Mégis ezek a kortörténeti publicisztikai elemzések, amelyek a bécsi emigráció kommunista vagy polgári liberális, s a későbbi moszkvai emigráció köréből kerültek ki az ellenforradalmi Magyarország társadalmi, kulturális életére vonatkozóan, számos találó, a kor lényegét megragadó észrevételt tartalmaznak. S ahogy e körök haladó, baloldali politikája szemben áll a Horthy-korszak egész politikájával, ideológiájával, úgy az itteni kortörténetírók is az ellenforradalom politikájával szemben állva írják műveiket. Az e szerzők tollából született írások nem egyszer tudatosan is szembefordulnak a korabeli hazai hasonló, a jelenkort tárgyaló történeti publicisztikával...

Összefoglalva tehát, egyrészt megállapíthatjuk, hogy nemcsak a dualizmus-kori nemesi szemléletű történetírás, de az ellenforradalmi korszak egyébként magas szakmai szintű tudományossága is — a határozott társadalmi igény ellenére — elzárkózott a kortörténet művelésétől, vagy mint például Szekfű Gyula, szétválasztotta a jelenkorról szóló történetírást a komoly szaktudományos történetírástól. Másrészt, — ha a meglevő hivatalos és emigrációs jelenkortörténeti publicisztika egymással szemben állására gondolunk, — az is világosan kitűnik, hogy a kortörténet művelése a történetíró oldaláról

⁷ Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Bevezetés.

⁸ Századok, 1920. 394. l.

közéltve szorosan kapcsolódik környezete politikájához, állásfoglalása része is e politikának.

S ma, amikor a jelenkorkutatásról beszélünk, mely mint igény határozottan jelentkezik, nem érdektelen számolni azokkal a fenntartásokkal, melyeket a hazai polgári történetírók kortörténettel kapcsolatos állásfoglalásaikban épp a jelenkortörténet e politikai töltésével kapcsolatban felfedezhetünk. Ezek a történetíró oldaláról jövő reflexiók egy kissé talán arra is utalnak, hogy komoly tudományos jelenkortörténetírás csak akkor valósulhat meg, ha a történetíró felelősséggel vállalva kora társadalmában betöltött funkcióját, a legközelebb eső évek eseményeiről, a társadalom máig húzóódó fejlődéséről véleményét nem többszörös történelmi párhuzamokkal historizálva van készítetve elmondani, hanem épp a jelen társadalmi-politikai élet ösztönzi tanulmányai, meggyőződése, vagy akár hipotézise elmondására ugyanezen jelenről.

Makkai László:

Jelenkortörténet és művelődéstörténet

A kultúrtörténet nem, vagy legalábbis nem abban az értelemben külön történeti diszciplína, mint a gazdaság-, társadalom- és politikatörténet. Hogy egyáltalán jogos-e kultúrtörténetről beszélnünk és ha igen, mit értünk alatta, azt próbáljuk más módon megközelíteni, mint úgy, hogy ami nem gazdaság, nem társadalom és nem politika, az a kultúra.

Induljunk ki talán a modern kommunikációtudomány problémafelvetéséből. Eszerint az emberi társadalom csereszervezet, amelyben a kommunikáció három szinten megy végbe: a közlemények, a javak és a házastársak cseréjében. Számunkra, marxisták számára azonban a társadalom elsősorban termelő szervezet, amely a maga létfeltételeit termeli. Ha marxista módon akarjuk a fenti tétel igazságtartalmát kifejezni, akkor azt kell mondanunk, hogy a társadalom (és a következőkben a sorrendet is megfordítjuk!) embereket, javakat (természeti anyagokból formált használati tárgyakat) és információkat (verbális szimbólumokban megfogalmazott eszméket) „termel” és cserél. A „termel” szót csak az ember- és eszmetermelés szokatlansága miatt tettem idézőjelbe; ha valaki jobban szereti, hogy az emberek és eszmék „születnek”, ám legyen. Nem fölösleges azonban a háromféle „termelés” egy kalap alá vonása, mert csak így lehet a „szellemi” és „anyagi” megkülönböztetés kísértését kizárni. Az ember és a tárgy vitathatatlanul anyagi természetűek; az eszméket azonban ki szokták zárni az anyagi világból. Holott az adott esetben anyagi természetű jelenségről van szó, a külső vagy belső ingerrel serkentett agysejtek elektrokémiai reakcióiról, amelyek fonetikai jelekbe, artikulált levegőrezgésekbe tevődnek át, s mint ilyeneket fogja fel nemcsak az emberi fül membránja, hanem pl. a telefoné is, ami pedig már nem „szellemi” valóság. Ebben az összefüggésben a beszélt nyelv épp olyan eszköz jellegű, mint a (tárgyi) javakat formáló szerszám; eszköze a fogalmi szimbólumok (anyagi) megformálásának.

A lét síkján az eszmék jelzések, amelyek a tudat síkján nyernek jelentést. Az ember tudatos lény, s ha tudatában nem egyéb, mint a lét tükröződik is,